

ACC. N:R M. 14052:1-15.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Yngve Danielsson, Diö*
Härad: *Albo* Berättare: *Oscar Karlsson, Diö*
Socken: *Stenbrohult* Berättarens yrke: *f. d. kusk, dräng*
Uppteckningsår: *1955* Född år *1878* i *Värje landsförs.*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Grillen och "hjälpen." s. 1-15.

(Inlämnat av kyrkoherde E. Sandgren från Stenbrohults studiecirkel.)

Skriv endast på denna sida

ACC. N:R M. 14052:/.

17/2-55.
FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Gillan var i äldre tider ett högt värdesatt avbrott i vardagens enahanda. Här vi i vår socken, liksom i de flesta socknar i vårt land, var det nära nog enda sättet, eller ett av de få sätt, som fanns att träffas på och ha roligt.

Landsbygdens folk bodde oftast isolerade var och en i sin lilla by. Men varje by inom socknen bildade en gemenskap. Och samma gemenskap befästes ytterligare och vidmakthölls genom de sammankomster man hade i hemmen. När dessa sammankomster förknippades med en massa mat och dryck, vilket inte ansågs minst viktigt, kallades en sådan sammankomst för gille.

Upphoven till gille varierade. Först och främst var årets största högtid, julen, gillenas förlovade tid. Det blev julgillen, julgillen i varenda bondgård i byn. Påskgillen och pingstgillen förekom, fastän i mindre omfattning. Men det är inte med dessa gillen vi nu skola befatta oss.

Det förekom, och gör så ännu på sina håll inom socknen, gillan, som hade direkt samband med olika arbeten inom bondgårderna. Ett typiskt sådant gille var "höstagille" eller "sjuragille" som

Oscar Karsson

Landskap: Småland

Berättare: Yngve Danielsson

Härad: Allbo

Berättarens yrke:

Ed husk, dräng

Socken: Stenbrohult

Berättarens adress:

Diö

Uppteckningsår:

Född år

1878 i Väja lands förs.

Upptecknare:

Yngve Danielsson

Fria uppteck-
ningar:

Gillen och hjälpen i äldre tider.

Härmed avslutas uppteckningen upptecknat
av Papeterne Yngve Danielsson, h i med i
vi Studiecirkel.

Stenbrohult för Diö
Den 15/2 55
Slogaktnejs paven
Emedt Jaldgren
Ch.

de gamla sa". Detta innebra att man på alla bondgårdarna gjorde ett hejdundrande kalas, när skörden var bärgad. Och häri inräknades, förr i tiden, också potatisen och alla rotsakerna. Vid dessa höstagillen, som bildade den definitiva avslutningen på allt det tunga och strävsamma inbärningsarbetet på gården, dukades alltid ett stort "matbord" ett så kallat kalasbord. Och med kalasbord förknippades, så gott som utan undantag, alltid rikligt med brännvin, hem-bryggt öl och svagdricka.

Till gillet bjöds alla, som arbetat med skördearbetet. Drängar, pigor och torpare. Även tillfällig skördehjälp glömdes inte bort. Oftast förekom att grannbönderna inbjöds, utan att ha deltagit i inbärningsarbetet, till dessa stora gästabud. Dessa påbörjades vid kvällningen och pågick till långt in på natten. Då bröt man upp nöjda och belåtna. Man hade fått slulönen för mödan.

I slutet på oktober eller närmare bestämt, den 24 oktober, gick förr höstagillena av stapeln. Från och med den 24 oktober inföll "friveckolördag", vilket innebar en vackas ledighet för tjänstefolket, antingen de bytte platser eller stannade kvar på gården.

ACC. NR M. 14052:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Och innan denna vecka inföll skulle "höstägillet" vara undanstökat.
Och det blev det alltid. Det skapade fortsatt arbetshåg. Och fram-
för allt stärkte dessa höstägillen arbetsgemenskapen på gården.
Såväl bonden som tjänstfolket var glada över att grödan nu änt-
ligen var bärgad. Lador, källare och visthusbodarna var späckade. Man
kunde med tillförsikt möta den kommande vintern. Gårdens behov av,
för livets uppehälle nödvändiga produkter, var räddad. Detta senare
var av vital betydelse inte minst under självhushållets dagar.
Ostägille var en annan form av samarbete och hjälpsamhet
mellan byns bondgårdar. Ostägillen var också en höstföreteelse.
När nu slåttern var överstökad släpptes korna på bete, "de gick på
groe." Korna hade då riktiga sötebrödsdagar. Betet var högvärdigt
och korna avmjölkades fet och god mjölk. Resultatet vid sådana
mjölk blev vid ystningen, helfeta, stora runda, läckra ostar. När yst-
ningen skulle påbörjas i bondbyn gick bönderna till varandra med
bytesmjölk. På bönder, hade på den tiden, tillräckligt med mjölk
till ystning av 3-4 stora ostar. Den dagliga mjölkförbrukningen
fick inte eftersättas. Följaktligen hade ostägillen rent ändamåls-

ACC. N:R M. 14052: 4.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

enlig och praktisk betydelse under, främst, självhushållets dagar.
Man fick på detta sätt genom bytesmjölken, tillräckligt för sitt
behov vid dessa aktuella tillfällen. Vid ostagillen var alla bond-
mororna närvarande, som avlämnat bytesmjölken. Inget manfolk förekom.
Det var helt och hållet kvinnornas lilla kafferep. Ty endast kaffe
förekom vid dessa tillfällen. Och så förstås en massa goda, hemba-
kade kakor, 10-15 sorter.

Men inte bara självägande bönder ställde till med ostagillen.
Fattiga torpstugosittare, som ej ägde några kor, anordnade ostagillen.
Då anlände bondmororna till torpstugan med mjölk oftast en 10-12
liter. Många kom med mindre kvantiteter. Kvantiteten avgjordes i
stort sett av hur pass "godärad" givaren var. Ty denna mjölk skänk-
tes till torparefamiljen. Och som tack ställde torparhustrun till
med ett litet enklare kafferep. Och många koppar kaffe och goda
kakor fanns även här i torpstugan vid detta tillfälle. Man hällde
det heta bönestarka kaffet på tefatet, stack en sockertoppsbit i
munnen, blåste på det heta kaffet och lät sig väl smaka. Både bond-
mororna och torparhustrurna hade haft en lyckad dag. Bondmororna

ACC. N:R M. 14052'5.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

besjälades av en sällbehaglig känsla, som lätt infinner sig, när man gjort en god gärning, och torparhustrun var själaglad. Hon hade säkert 2-3 stora ostar till det inte alltför stora torparhushållet.

För bönderna blev den ekonomiska behållningen av bytesmjölken ringa eller ingen alls. Däremot tyckte nog torparhustrun, att hon vann rent ekonomiskt på att ställa till med ostagille.

Slutligen får vi ej förbigå prästfamiljens och prästgårdens roll, när det gäller ostgillen. Prästgården ställde också till med sådana. Prästens lön i kontanter var i gamla tider ytterst minimal. Han slön bestod till övervägande delen av naturprodukter: råg, potatis, kött, fläsk o. s. v. Vidare förelåg skyldighet från pastoratets bönder att infinna sig med mjölk. Det ansågs helt enkelt för en hederssak. Och därför kom man mangrantjeller rättare sagt kvinngrant, med sina fulla mjölkkanor den litet råkalla höstmorgonen. Här togs de emot med hjärtevärm av prästfrun och hennes unga döttrar, som beredvilligt hjälpte till med ytterkläderna och bad dem stiga på in i rummen, där höstens första brasa knastrade hemtrevligt och spred en behaglig värme i de annars vid denna tid rå-

ACC. NR M. 14052:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

kalla rummen. Sedan tog prästdöttrarna hand om alla mjölkkanorna, som tömdes i ett stort kar. Och innan man bröt upp, hade man välfägnats med gott kaffe både tre och fyra tår samt med nygräddat gott vetebröd och massor med alla de sorters kakor. Så kan man påstå, att prästgårdens ostgillen hade sin mission att fylla under de tider, som flytt. Prästfamiljen hade fått sina goda julostar säkrade. Bondmororna hade fullgjort en hederssak. Den otvungna och gemtliga samvaron mellan prästfamiljen och hans församlingsbor hade förstärkts. Man besjälades av gemenskap. För oss nutidsmänniskor framstår detta som en idyll. En prästgårdsidyll. Men sådana fanns också i den, av oss nu levande människor, med fullt fog, så fökättrade "gamla goda tiden".

Så ska vi övergå till en annan gillesform, som var mycket vanlig förr i tiden, men som nu nästan är helt bortlagd. Nämligen ungdomsgillena. Ungdomen arrangerade sina egna gillen. På dessa gillen var alla gifta par portförbjudna. Förlovade unga par var accepterade och välkomna. De räknades fortfarande bland ungdomen. Då hörde det till ordningen, att byns unga pojkar skaffade plats för festen.

ACC. N:R M. 14052:7.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Antingen ett rum i en bondgård eller torpstuga, och naturligtvis
i en stuga där det fanns unga flickor bland familjemedlemmarna.
Sedan bjöds, all byns kvinnliga ungdom av pojkarna. Antalet unga var
varierande alltefter byns storlek från 10 upp till 25 par. Pojkar-
na stod i detta fall som inbjudare och bestod också kostnaderna.
Nästa gång var det flickornas tur att bjuda och stå för kostnader-
na. Och sm skedde också. Vid dessa ungdomsgillen förekom sällan mat.
Men däremot ett härligt, rikligt dukat kaffebord. Och enligt tidens
gångse sed också brännvin och konjak. Gillet började med kaffekä-
las. När detta var avverkat dukades det undan, så att det blev plats.
Nu vidtog omedelbart sitt och ringlekar samt dans. En spelman hade
anskaffats, som hanterade dragspelet med den äran. Snart var man i
full fart. Flickornas kinder hettade, när man svängde runt i dansens
virvlar, inte minst när man bjöds upp av byns stiligaste pojke,
som man innerst inne i sitt hjärta hemligt höll av och älskade.
Många ungdomar fann varandra på dessa gillan. Många band knöts,
som varade livet ut. Den gamla bygdemusiken varierades omväxlande
med ystra polkor till de djupt vemodiga, i moll gående tongångarna,

ACC. N:R M. 14052:8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

..... som så många av våra dansmelodier och spelmanslåtar är så rik på.

..... De avspeglar helt säkert det vemodstunga, drömmande och allvarliga
..... draget, som alltid har funnits på djupet av den svenska folksjelen.

..... Nordbon inom oss har alltid avslöjats i vissa fall livets såväl
..... glädje som allvarsstunder.

..... Lättrörlig och lättombytlig, som ungdomen oftast är, stäm-
..... ständes glädjen ner, men blott för några ögonblick. Man fick plöts-
..... ligt ett drömmande, vemodsfullt uttryck över sina anletsdrag. De
..... djupa, vemodsfulla molltonerna hade vidrört känsliga strängar i
..... ens själ, som kom i dallring. Vad tänkte man på. Ska vi våga gissa
..... på den man höll kär? På den man helst skulle vilja ha till brud,
..... eller brudgum? Dela ljuvt och lett med. Och tillsammans med sin
..... gemensamma lycka nå livets svindlande höjder. Men också med oänd-
..... lig smärta föda barn åt. Och sedan under många kommande år med
..... seg uthållighet fullgöra det gemensamma dagliga, tunga och påfres-
..... tande arbetet, som våra förfäder, inom socknen var så överhopade
..... med.

..... Vi kan inte ge ett bestämt svar på detta. Bara gissa.. Vem

ACC. N:R M. 9.14052:9.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

pejlar väl en ung människas själs djup vid ett sådant tillfälle.

Men spelmannen spelade nu upp med en sprittande schottis.

Det för några ögonblick neddämpande, vemodiga stämmingsläget för-
byttes hastigt.

Dansen tog förnyad fart. Stämningen höjdes åter och kinder-
na blossade. Plötsligt avbryter spelmannen musiken. Han reser sig,
lägger ned dragspelet på stolen, där han nyss suttit och sträcker
på sig. Tiden var nu inne för en paus.

Flickorna ordnade till sitt hår, torkade svettpärlorna ur pan-
nan och pustade ut, medan pojkarna vanligen, tog, vad man med nutida
term skulle kalla för en grogg. Den bestod på den tiden av en del
konjak och några delar varmt vatten samt socker. Nu ska vi inte
förleda oss att tro, att dessa ungdomsgillen var dryckesfester med
åtföljande busliv. Så var långt ifrån fallet. De var sanktionerade
av de äldre i byn och ansågs av dessa som ett fullt tillåtet sätt
för ungdomen att komma tillsammans och ha hjärtans roligt. Slut-
ligen avbröts gillet, i regel fram på morgonkvisten. Men det gjorde
ingenting, det var lördagskväll när man började och nu var det

ACC. N:R M. 14052:10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

söndagsmorrn, när man bröt upp. Och söndagen var mer eller mindre fri från gårdens arbete, och man kunde ta igen sig och vila sig. Men innan man skildes åt dukades kaffet på nytt, och man åt upp resten av kakorna.

Kortspel förekom aldrig på dessa tillställningar. Det var tiden för dyrbar till. Flickorna skulle ha roligt. Både tjänstefolk och bonddöttrar deltog i ungdomsgillena. Spelmannen hade en ansträngande men viktig roll i dessa sammankomster. Tacksamheten för hans prsetationer uteblev aldrig. Den bestod i att man skramlade ihop pengar bland den manliga ungdomen, som sedan överräcktes till honom.

Detta var några anteckningar om ungdomens sätt, att bland dem träffas och ha roligt. Det gamla ordstävets: "Andra tider, andra seder," äger sin riktighet.

En annan form för gammaldags gillan förekom vid husförhören. Dessa förknippades nämligen med den gamla goda tiden med mer eller mindre stora matkalas. Den lekamliga trakteringen vidtog som regel omedelbart efter egentliga husförhörets avslutande. Husförhören

ACC. N:R M. 14052://.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

hölls "byavis". Den bonden i byn, som stod i tur att bjuda till husförhör inbjöd allt mantalsskrivet folk i byn. Unga och gamla. Alla skulle närvara. Sammankomsten började med bön och psalmsång. Därefter vidtog "mantalsskrivningen." Det vill söga att de närvarande gav upplysningar och bekräftelser på vilka som under året inflyttat, utflyttat, fötts och dött. Därpå vidtog det egentliga husförhöret, och upphovet till denna sammankomsts namn. Prästen började förhöra bybornas kunnighet i kristendoms läran. Främst katekesfrågor samt en och annan psalmvers. och något för årstiden aktuellt bibelspråk. Både äldre och yngre fick frågor, som de mer eller mindre kunde svara på. De unga fick de flesta frågorna. Att de unga var förtrogna med Luthers lilla katekes, var gamla tidens sockenpräster mycket måna och intresserade av. Det ansågs helt enkelt vara den enda fasta punkten i tillvaron, varpå våra förfäders liv och leverne skulle vara grundad. Och den grunden hette gudsfruktan.

Det ansågs vid dessa förhör genant att stå helt svarslös. Därför var det rätt vanligt, att man läste på och friskade upp sina kunskaper, några dagar innan ett husförhör samlades. Den som var

ACC. N:R M. 14052:12.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

särskilt duktig och kunde sina stycken flytande, utan att stappla på målet, ansågs ha ett gott "läshuvud". Detta ingav respekt och aktning, inte bara hos prästen, utan bland alla de närvarande. Prästen, som vanligen var socknens enda akademiker, hade oftast lyhört öra för en utpräglad begåvning, ett utpräglat "läshuvud". Denna begåvning tillhörde kanske en av de fattigaste av hans förra församlingsbor. Detta komplicerade prästens planer oerhört. Och hans plan var att göra det möjligt för den fattige, begåvade ynglingen att börja studera till präst. I många fall övervanns svårigheterna, och de var många. Efter många umbäranden axlade slutligen den teologie, fattige studeranden prästkappan. Ett faktum är, att många av våra mest lysande prästbegåvningar genom tiderna, har härstammat från mycket fattiga hem, där knapphetens kalla stjärna lyst mycket klar. Efter väl överståndet förhör vidtog den lekamliga delen av husförhöret. Man hade hunnit att bli hungrig och man högg i med frisksaptit på det av rätter rikligt dukade "matbordet". Och till "rätterna" hörde också brännvin och öl. Prästen som var främste gästen började tätt åtföljd av klockaren, som nästan alltid var med på dessa hus-

ACC. N:R M. 14052:13.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

förhör, han skulle vara prästen behjälplig med en del av skrivarbetet, psalmsången o. s. v. Och snart hade alla gästerna låtit sig väl fågnas av bordets gåvor. När prästen slutligen bröt upp hade tiden runnit undan fort. Man hade hunnit ett gott stycke in på eftermiddagen. Klockan var nu fyra. Man hade varit i farten ända sedan förmiddagen vid 10-tiden.

Husförhören innebar mycket extra arbete för sockenprästen. Han fick kуска omkring i hela sin församling oftast i en skranglig vagn, på de knaggliga, gropiga vägarna. Dessutom började husförhören vanligen på hösten, i slutet av september eller i början av oktober månad. Höstpreludierna tonade upp. De gulnade löven föll till marken, när höststormarna sopade trädens grenar rena, som snart nog avtecknades nakna och risiga mot den molntunga himlen. En behaglig doft av mylla och förmultnande vaäxtdelar steg upp från markerna och framkallade associationerna åskådarna, prästen och hans klockare. Man kom ovillkorligen att tänka på alltings förgängelse. Detta i sin tur banade väg för inspirerande tankar hos sockenprästen. Tankar, som han kan delgiva sina församlingsbor

ACC. N:R M. 14052:14.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

under det kommande husförhöret.

Plötsligt avbröts prästens tankegång. Hästen snavade på den gropiga, slingrande vägen, knäade ned, men reste sig snabbt igen och återfick balansen samt fortsatte i samma jämna, lunkande trav.

En kall vindil drog svepande fram, passagerarna på den lilla guppande fjädervagnen drog de enformigt grå filtarna tätare omkring sig och ryste till. Men samtidigt och det må vara dem förlåtligt, steg en behaglig syn fram för deras ögon: Det härligt dukade, på god mat och dryck rikliga klaskbordet, som alltid vankades vid det kommande husförhöret.

Så fortsatte prästen att kuskakring till allä byarna i vår socken. Ock socknen var rik på byar. I regel skjutsades prästen av prästgårdens arrendator. Fria skjutsar, eller s.k. tjänsteskjutsar, ingick alltid bland prästens "naturaförmåner". I de fall då prästen inte själv hade häst och vagn. Många av gamla tidens präster stodo själva som husbonde för prästbostället. De skaffade och anställde pigor och drängar samt avlönade dessa. Men i många fall arrenderade prästen ut prästbostället till en arrendator. Detta var oftast fallet

i sådana socknar, vars prästboställen ej hade av Gud Fader begåvats med alltför fet jord. Och bland dessa måste man nog, genom tiderna, räkna denna socknens prästboställen.

Många av forna tiders sockenpräster ansåg emellertid att deras arbetsböroda var tillräckligt stor utan att behöva utöka den ytterligare med bekymmer och arbete, som det alltid innebar, när man stod som husbonde för prästboställets skötsel.

Många av vår tids människor rycka kanske litet överlägset på axlarna, åt gamla tiders husförhör. Både åt den andliga delen därav och åt den mera lekamliga delen: Husförhörsgillet. Vi ska inte ta ställning till saken, bara konstatera, att de gamla husförhören betraktades av våra bortgångna fäder, som ett av livets fasta ankarfästen, som man ej var hågad att kasta loss ifrån.

Och man vågar utan överdrift påstå, att en av orsakerna härtill var, att detsamma alltid var förknippat med "matagillen". Och gillena betraktades, och var i forna tiders karga, hårda, vardagsgrå slit ett av livets få, angenäma, fasta förtöjningspunkter.